

Розділ VII

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

ЛУК'ЯНІВСЬКА В'ЯЗНИЦЯ (Лук'янівський тюремний замок, Київський СІЗО № 13): історико-правова довідка

Постала на околиці міста, на Ново-Житомирській дорозі, у період ліберальних реформ у Російській імперії та під час модернізації її пенітенціарної системи Лук'янівська в'язниця перш за все розраховувалася на кримінальний елемент. Із плином часу вона не лише опинилася у престижному середмісті, а й стала значною мірою сакральним символом страждань політичних противників режимів, що змінювали один одного, а також, нерідко, і безневинних жертв останніх.

Коротка історія будівництва та функціонування комплексу споруд Лук'янівської в'язниці. Історичне розміщення Лук'янівського слідчого ізолятора в будівлях колишньої однойменної в'язниці на вулиці Дегтярівській, нині — у престижному центральному районі Києва, його матеріальний стан — є не тільки державною та загальноміською, але й архітектурно-містобудівною проблемою. Зараз тут утримується близько 3900 осіб замість нормативних 2800, тож на різних рівнях активно розглядається питання про перенесення СІЗО № 13 за межі міста.

Комплекс складається з кількох корпусів, найстаріший із яких, триповерховий, було збудовано в 1859–1862 рр. за проектом губернського архітектора М. Іконникова. Офіційно Лук'янівський тюремний замок почав працювати з 1863 р. На території в'язниці існувала (з 1863 р.) тюремна церква (Святого Йова), яку за радянських часів переобладнали під режимний корпус. Інші корпуси добудували впродовж останньої третини XIX ст. На 1900 р. тюрма складалася з 10 кам'яних споруд різного призначення. Тут також існує система підземних комунікацій — переходів між різними об'єктами в'язниці (у тому числі слідчим корпусом, старою й новою частинами в'язниці). Тунелі перекривають численні металеві двері з замками та спеціальною сигналізацією.

Корпуси Лук'янівського СІЗО мають історичні назви. Найстаріший — «Катенька». Сьогодні тут розміщено пост № 5, де утримуються засуджені на довічне ув'язнення. Другий старий корпус, збудований 1911 р., — «Столи-

пінка». У радянські та пострадянські роки до нього прибудували «Брежнівку» та «Кучмівку». Окремо розміщено корпус «Малолітка» — для утримання неповнолітніх заарештованих (має також додаткову назву «Сталінка»).

За 150 років існування комплекс будівель декілька разів перебудовувався та реконструювався. Наприклад, у 1994 р., вже у період незалежності України, до будівлі господарського обслуговування й навчально-виробничої майстерні прибудували їдальню з допоміжними приміщеннями. Роком пізніше з'явилася режимна чотириповерхова споруда на 20 камер, потім було введено в експлуатацію хлібопекарню й теплицю. В 2004 р. переобладнали систему зв'язку та встановили металодетектори у приміщенні контрольно-перепускного пункту, а в 2006 р. у корпусі для неповнолітніх відкрили філію Київської вечірньої середньої школи № 1 із чотирма класами — комп'ютерним, математичним, історичним, а також біології й хімії. У 2006 р. почалося спорудження п'ятиповерхового жіночого корпусу на 181 спальне місце, який було здано в експлуатацію у грудні 2011 р. Також у структурі комплексу існують «Привратка» (малі камери-кімнати без вікон, де знаходяться всі хто потрапляє у СІЗО й чекає, коли його переведуть до камери, а також ті, що етапуються на суд або слідство) та окреме приміщення для обслуги з числа засуджених (розташоване окремо від інших корпусів СІЗО).

Для прогулянок заарештованих на свіжому повітрі спеціально обладнано «дворики». Деякі з них — у внутрішньому периметрі, а частина — на даху «Століпінки» та «Малолітки». Функціонують також лазня, «ларьок», бібліотека. У блоці для обслуги є церква.

Людський вимір: відомі в'язні та безневинні жертви. Лук'янівська в'язниця мала статус губернської та 1-шу категорію. Призначена для утримання арештантів усіх категорій, початково її розраховували на 550 осіб, але майже завжди вона була переповнена. Подеколи в імперські часи кількість в'язнів сягала 1700 осіб. Найбільше тоді було кримінальних злочинців, але траплялося й чимало діячів визвольного руху, — як загальноросійського, так і українського.

Фактично вже з першого року (1863 р.) свого функціонування Лук'янівський тюремний замок став місцем відбування покарання (або ув'язнення на час слідства) не лише для кримінальників, а й політичних противників режиму.

Першими «політичними», хто пройшов Лук'янівську в'язницю, були учасники Польського повстання 1863 р., найвідомішим серед яких, безперечно, став уродженець Житомира й майбутній керівник оборони Паризької комуни 1871 р. — Ярослав Домбровський.

Далі серед в'язнів бачимо плеяду народників, найвизначнішими серед яких були організатори «Чигиринської змови 1877 р.» — В. Дебагорій-Мокрієвич, І. Бохановський, Л. Дейч, Я. Стефанович. 27 травня 1878 р. їм, за

допомоги спільників, удалося здійснити першу вдалу колективну втечу з Лук'янівського тюремного замку. Але найвідомішим арештантом-народовольцем вважається Микола Кибальчич — перший розробник теорії реактивних літальних апаратів.

У 1884 р. за участь у протестах проти запровадження нового університетського статуту, що суттєво обмежував демократичні права, до Лук'янівського тюремного замку потрапили 34 студенти Київського університету.

В'язниця — не найкраще місце для народження дітей, але саме тут, де утримували його матір Софію Богомолець, засуджену на 10 років каторжних робіт, у 1881 р. судилося з'явитися на світ Олександрові Богомольцю — президенту (з 1930 р.) Академії наук УРСР.

Найбільш ліберальним щодо «політичних» режим у Лук'янівській в'язниці був у 1900–1902 рр., коли навіть камери не замикалися та в'язні вільно відвідували один одного, влаштовуючи політичні диспути. Але після масової втечі у серпні 1902 р. 11 більшовиків-«іскровців» на чолі з М. Бауманом режим утримування став однаково суворим до всіх категорій в'язнів.

Дмитро Донцов перебував у Лук'янівській тюрмі двічі. Спершу — восени 1905 р. (був звільнений унаслідок загальної амністії). Удруге — 1907 р., одночасно з рештою членів Київського комітету УСДРП. Після восьмимісячного перебування за ґратами вийшов на волю за порукою й виїхав нелегально за кордон.

За участь у т. зв. «ветровській» демонстрації в тюремному замку було ув'язнено письменницю, педагога Оксану Старицьку — майбутню дружину Івана Стешенка. Її засудили до заслання на три роки.

Восени 1906 р. заарештували В. Винниченка та ще одного члена УСДРП — В. Степанківського. У тюрмі вони опинились у «Третій політичній» камері, куди за декілька днів привезли й С. Єфремова. Щоб не марнувати час, В. Винниченко та В. Степанківський почали вивчати англійську мову, а С. Єфремов студіював французьку. Наприкінці квітня — на початку травня друзі взяли останнього на поруки. Під заставу 500 руб., яку вніс Є. Чикаленко, випустили В. Винниченка, а за ним вийшов і В. Степанківський. У 1912–1913 рр. у Лук'янівській тюрмі сидів майбутній директор РАТАУ (Радіотелеграфне агентство України) Петро Лакиза.

У 1920 р., залишаючи місто, поляки розстріляли деяких більшовицьких діячів, когось із в'язнів Лук'янівської тюрми вивезли, решту звільнили. На момент вступу до Києва червоних — 12 червня — у в'язниці («в исправдоме») не залишалося ані душі. Утім за кілька днів нова влада «виправила» цю ситуацію. Уже 23 червня 1920 р., коли тюрму ревізував представник реввійськтрибуналу 12-ї армії, арештантів було 86 (із них 46 рахувалося за трибуналом 12-ї армії).

Знає Лук'янівська в'язниця і приклад відчайдушного, як остання надія, повстання в'язнів. 9 лютого 1923 р. о 8 год. 30 хв. у камері № 1, де

утримувалися 14 холоднорців, засуджених до розстрілу, під час роздачі ранкового окропу повстанці заволоділи револьвером охоронця і, проникнувши з камери до коридору, а звідти — до канцелярії в'язниці, захопили зброю. Чотири години посеред Києва тривав запеклий бій, який став останнім для багатьох нескорених. Тоді загинули 38 осіб: Едуард Добелас-Панок, Петро Пичкулич, Семен Жуковський, Павло Пашков, Іван Заєць, Йосип Гуменюк, Григорій Ранцев, Іван Левицький, Сергій Захаров, Федір Левицький, Сергій Татишев, Іван Мельник, Семен Данилевич, Ілля Листопад, Григорій Красниченко, Михайло Ножин, Дмитро Петренко, Григорій Певнев (Певний?), Михайло Якубовський, Микола Петриковський, Петро Погуляшенко, Григорій Калитюк-Гейша, Ларіон Завгородній, Мефодій Голик-Залізник, Тиміш Компанієць, Олексій Добровольський, Костянтин Здобудь-Воля, Василь Цап, Микола Опока, Михайло Турок, Іван Гайовий-Грисюк, Юрко Дробатковський, Іван Ляшенко, Корній Черкас, Михайло Куниця, Денис Гупало, Григорій Олійник, Куценко.

До середини 1930-х рр. життя в тюрмі тривало доволі розмірено. Шлях до Лук'янівки йшов через ДПУ. «Великий терор» докорінно змінив усталений ритм функціонування пенітенціарної системи, шалено його пришвидшивши. Тисячі безневинних жертв сталінського режиму знайшли свій останній спочинок у масових могилах Лук'янівського цвинтаря й Биківнянського лісу.

Уперше опинившись у Лук'янівці у вересні 1935 р., поет-неокласик М. Драй-Хмара присвятив їй відомий тепер вірш:

І знов обвугленими сірниками
на сірих мурах сірі дні значу,
і без кінця топчу тюремний камінь,
і туги напиваюсь досхочу.

Опинившись в еміграції, згадувала Лук'янівську тюрму сестра Лесі Українки — Ізидора Косач-Борисова:

«Восени 1937-го року я була ув'язнена в Лук'янівській тюрмі у Києві. [...] Наша камера була така переповнена, що на одне ліжко припадало по кілька жінок, і ми спали по черзі. Півночі одні сплять, а інші куняють на підлозі, а на другу половину ночі міняються. Важко було дихати, повітря не вистачало. Не можна було рухнутися, не зачепивши ліктем сусідки».

Скласти реєстр найбільш відомих в'язнів, що перебували саме в Лук'янівській, а не в котрійсь з інших київських в'язниць, непросто. Восени 1921 р. тут утримували колишнього члена Центральної Ради Костя Туркала. 4 квітня 1923 р. було ув'язнено вікаріїв Київської єпархії та священників Словачевського й о. Анатолія Жураковського. Невдовзі ієрархів і священників перевезли в московську Бутирку.

Тут сиділи люди, причетні до «справи Центру дій» (1924 р.) — М. та К. Василенки, П. Смирнов, Б. Толпиго, Л. Чолганський, до «справи СБУ» — С. Єфремов, В. Ганцов, В. Дурдуківський, Й. Гермайзе, Г. Холодний, В. Чехівський. 1 жовтня 1930 р. о. Анатолія Жураковського забрали вдруге та востаннє. Він знову опинився в Лук'янівці, тільки цього разу перебування тут тривало набагато довше. Звідси його знову перевезли в Москву, до Бутирки. У зв'язку з «Кіровською справою» (1934 р.) «мешканцями» Лук'янівської в'язниці стали А. Крушельницький, Ю. Бачинський, К. Буревій, О. Влизько, П. Гельмер-Дідушко, Л. Ковалів, Г. Косинка, М. Лебединець, В. Мисик, М. Оксамита, Р. Сказинський, Д. Фальківський. Невдовзі тут опинилися причетні до «Справи неокласиків» — М. Зеров, М. Вороний, А. Лебідь, Б. Пилипенко, П. Филипович, а також діячі церкви — митрополити Василь (Липківський), Костянтин (Дьяков), Микола (Борецький), Іван (Павловський), архієпископи Костянтин (Малюшкевич), Юрій (Міхновський), Володимир (Самборський) та багато-багато інших. Доля чи не кожного з в'язнів надзвичайно драматична.

Восени 1937 р. у Лук'янівській в'язниці скінчив свій життєвий шлях київський священник о. Олександр Глаголев — духівник родини Булгакових та один із захисників М. Бейліса, звинуваченого в ритуальному вбивстві у 1911–1913 рр.

По закінченні Другої світової війни Лук'янівська тюрма прийняла українських діячів, заарештованих у країнах Європи. У вересні 1945 р. у тюремній лікарні на очах кубанського громадсько-політичного діяча Василя Проходи «уркагани своєю ницою лайкою Пресвятої Богородиці прискорили смерть дуже хворого блаженної пам'яті єпископа Гр. Хомишина». У жовтні 1948 р. сюди привезли викраденого на одній з віденських вулиць генерала Олександра Грекова. У Києві він перебував до травня (липня?) 1949 р. 5 травня тюремний лікар Гладенко засвідчив, що 74-річний в'язень «здоровий, придатний до легкої фізичної праці за віком».

Згодом Лук'янівка перетворилась на слідчий ізолятор для кримінальників і пересильну тюрму. Із в'язнів сумління тут під час слідства перебували учасники руху опору, звинувачені за кримінальними, а не політичними статтями — Ю. Шелест (1972 р.), О. Фельдман (1975 р.), В. Смогитель (1977 р.), М. Горбаль (1979 р.) та багато релігійних активістів.

При в'язниці досі існує тюремна лікарня. Після 17-денного голодування сюди перевезли з КДБ письменника й публіциста Гелія Снегірьова (заарештований 22 вересня 1977 р.). Тут він перебував із 24 листопада до 2 грудня 1977 р. Удруге до тієї самої палати-ізолятора його привезли 2 березня 1978 р., після чого, уже безнадійно хворого, забрали 31 березня до Жовтневої лікарні Києва, де він і помер 28 грудня.

У роки незалежності України найбільш відомим «політичним» в'язнем Лук'янівського СІЗО була (двічі — 2001 р. та 10 років по тому) віце-прем'єр-міністр, прем'єр-міністр України Юлія Тимошенко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Білокінь С. Лук'янівська в'язниця [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.s-bilokin.name/Terror/LukjanivskaPrison.html>
2. Ковалинський В. З історії київських тюрем // Ковалинський В. Київські мініатюри. — К., 2003.
3. Коваль. Р. 1923, 9 лютого. Повстання в Лук'янівській в'язниці м. Києва. До 80-ліття загибелі холодноярських повстанців. Останній бій холодноярських героїв [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://unknownwar.info/1923-9-----_432/
4. Лисенко О.В. Лук'янівська тюрма // Енциклопедія історії України. — Т. 6. — К., 2009. — С. 298–299.
5. Лук'янівська в'язниця, 19–20 ст. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://пам'ятку.kiev.ua/streets/degterovska/lukyanyvska-vyaznitsya-19-20>
6. Третьяк Ю. Проблеми розміщення комплексів слідчих ізоляторів та пенітенціарних закладів у місті Києві [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:UN8O-dM95FcJ:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/dprmu_2012_23_19.pdf+%&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua

О.О. Ресніт
(м. Київ)